

Nizami irsi Avropa ədəbi-elmi fikri kontekstində

Lyudmila Səmədova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: lyudmila.samedova75@mail.ru

Xülasə. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi neçə əsrlərdir ki, dünya şairlərinin, tədqiqatçılarının və tərcüməçilərinin diqqətinə hakim kəsilmişdir. Şərq İntibahının bu qüdrətli sənətkarı hələ sağlığında ikən bu bölgədəki tanınmış söz xiridarlarının gözündə kamillik mücəssəməsi kimi qəbul edilmişdir. Məqalədə fars dilini bilən və orta əsrlər Şərq ədəbiyyatına bələd olan Avropa şərqşünasları barədə məlumat verilir. Qeyd olunur ki, istər XII əsrdə və istərsə də ondan sonrakı dövrlərdə Şərqdə və Qərbdə qələmə alınan, eyni zamanda faciəvi sonluqla bitən əbədi məhəbbət mövzusu zaman və məkandan asılı olmayaraq, böyük ədəbiyyatda eyni səviyyədə əks olunmuşdur. Müəllifin qənaətinə görə, Avropa şərqşünaslığında Nizaminin ayrı-ayrı əsərlərinə baxışlar da fərqli olub. Məsələn, əgər Fransa ilə İtaliya şərqşünaslarını daha çox Nizaminin “Yeddi gözəl” və “İskəndərnamə” poemaları maraqlandırırıbsa, alman orientalistlərinin diqqətini, əsasən, “Xosrov və Şirin” və “Sirlər xəzinəsi” cəlb etmişdir. Ümumiyyətlə, bütün dövrlərin görkəmli mütəfəkkirləri Nizami dühasını yüksək qiymətləndirmiş və onun yaradıcılığından bəhrələnmişlər.

Akademik Y.E.Bertels qeyd edir ki, Nizaminin adı Avropada ilk dəfə fransız şərqşünası de Erblonun “Şərq kitabxanası” əsərində çəkilmişdir.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi neçə əsrlərdir ki, dünya şairlərinin, tədqiqatçılarının və tərcüməçilərinin diqqətinə hakim kəsilmişdir. Şərq İntibahının bu qüdrətli sənətkarı hələ sağlığında ikən bu bölgədəki tanınmış söz xiridarlarının gözündə kamillik mücəssəməsi kimi qəbul edilmişdir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvinin irsi, Avropa şərqşünaslığı, tədqiqatlar, tərcümələr, nizamişünaslıq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib –10.10.2023; qəbul edilib – 25.10.2023

Legacy of Nizami in the context of European literary and scientific thought

Lyudmila Samedova

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: lyudmila.samedova75@mail.ru

Summary. In the article is dealt with European orientalists who know the Persian language and familiar with Medieval Oriental literature. It is noted that the theme of eternal love ending in tragedy and written in the East and in the West whether in the 12th century or later was reflected in the great literature at the same level regardless of time and space.

According to author's conclusion in European oriental studies the opinions on Nizami's works were also different. French and Italian orientalists were more interested in Nizami's poems “Seven

Beauties” and “Iskendername”, but German orientalists were interested in the poems “Khosrow and Shirin” and “Treasure of Secrets”. In general, thinkers of all period highly appreciated Nizami's greatness and benefited from his creativity.

Academician Y.E.Bertels noted that Nizami’s name was mentioned for the first time in Europe in the work “Oriental Library” by the French orientalist, D’Erblo.

Genius Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi has been the focus of attention of world poets, researchers and translators for several centuries. This great poet of Eastern renaissance was accepted as a perfect man by known wordsmiths in this regions while he was still alive.

Keywords: legacy of Nizami Ganjavi, European Oriental Studies, researches, translations, Nizami studies

Article history: received – 10.10.2023; accepted – 25.10.2023

Giriş / Introduction

Nizami irsinin Avropa ədəbi mühitində resepsiyasından danışarkən, hər şeydən əvvəl, tərcümə və tədqiq sahələri nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, söhbət Avropa şərqşünaslarından, konkret olaraq, fars dilini bilən, orta əsrlər Şərq ədəbiyyatına bələd olan mütəxəssislərdən gedir.

Tədqiq olunan müvafiq ədəbi-elmi təcrübə göstərir ki, Avropa orientalistlərinin Şərq ədəbiyyatına marağı rus şərqşünaslığı ilə müqayisədə daha qədim tarixə malikdir. Müşahidələrə əsasən demək olar ki, Avropa şərqşünaslığında Nizaminin ayrı-ayrı əsərlərinə maraq fərqli idi. Məsələn, əgər Fransa ilə İtaliya şərqşünasları daha çox Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” və “İskəndərnamə” poemalarına maraq göstərirdilərsə, alman orientalistlərini, əsasən, “Xosrov və Şirin”, “Sirlər xəzinəsi” cəlb edirdi. Romeo və Cülyettanın vətəninə isə “Leyli və Məcnun” poeması təkrar tərcümə və təbliğ edilmişdir ki, görünür, bunun da səbəbi hər iki əsərdə məhəbbətin ölməzliyi mövzusu ilə bağlı olub. Yəni söhbət ondan gedir ki, XII əsrdə və sonralar Şərqdə və Qərbdə qələmə alınan faciəvi sonluqla bitən əbədi məhəbbətin qüdrəti mövzusu zaman-məkandan asılı olmayaraq, böyük ədəbiyyatda eyni səviyyədə (fərqli dildə, milli anturajda və s. ifadə olunsa da) təzahür edir. Təbii ki, bütün bunlar klassik ədəbiyyatımızın Avropada doğurduğu maraqdan, qazandığı nüfuzdan xəbər verən amillərdəndir. Belə yaradıcılıq nümunələri kimi, ingilis şairi İsaak Dizraelinin 1799-cu ildə yazdığı “Məcnun və Leylinin məhəbbəti” mənzum romanı, U.Consun “Yeddi fəvvarə”, alman şərqşünası, diplomatu, Şərq ədəbiyyatının tədqiqatçısı və tərcüməçisi Y.Hammerin “Şirin” əsəri, fransız müəllifi M.Kardonninin 1788-ci ildə dərc etdiyi “Məcnun, yaxud Dəli aşiq” kitablarının adları çəkilir.

Lakin bu tərcümə və tədqiqat əsərlərinin nəzəri və bədii tutumları fərqlidir. Məsələn, C.Uilsonun tərcüməsi orijinala yaxınlığı ilə seçildiyi halda, fransız şərqşünası de Erblo de Molenvilin 1697-ci ildə Parisdə çap edilən “Şərq kitabxanası” kitabında əksini tapmış bir çox yanlışlıqlar alimin müasirləri və xələfləri tərəfindən qeyd olunmuşdur. A.Krımskinin də qeyd etdiyi kimi, de Erblo Nizami yaradıcılığından danışarkən, şairin “Sirlər xəzinəsi”, “Yeddi gözəl”, “Xosrov və Şirin”indən söhbət açır, “İskəndərnamə” və “İqbalnamə”ni müstəqil əsərlər kimi təqdim edir. “Leyli və Məcnun”un kimə aid olduğunu aydınlaşdırmır və şairin lirikası barədə heç nə deməmişdir. Üstəlik, “Yusif və Zuleyxa” poemasını Nizaminin olduğunu yazmışdır. Ancaq onu da etiraf etmək lazımdır ki, bu tərcümələr, tədqiqatlar bəzi qüsurlarına baxmayaraq, XVIII-XIX əsrlər Avropa ədəbiyyatına gözəl ab-hava gətirmiş və bu dövr şərqşünaslığının çiçəklənmə dövrü kimi səciyyələndirilməsində müəyyən rol oynamışdır. Peti de la Kruanın atası (milliyətçə ərəb) tərcüməçi olub. Onun 1712-ci ildə Parisdə çap etdiyi və “İran nağılları”na daxil etdiyi “Slavyan qızının hekayəsi” (“Yeddi gözəl”dən iqtibas) tezliklə

bir çox Avropa teatrlarına yol tapmışdır. Nizami irsinə bələd olan Marue de Meterin və Ticrgin müşahidələrinə görə, Azərbaycan şairinin “Leyli və Məcnun” poemasının təsirini T.Murun “Lala Rok”unda, habelə, Bayronun yaradıcılığında da aydın görmək olar (Ağayev).

Əsas hissə / *Main Part*

Avropa şərqşünaslığı inkişaf etdikcə bu proses ayrı-ayrı əsərlərin tərcüməsi, yaxud tədqiqi ilə məhdudlaşmamışdır. Bu fədakar alimlər onlarla, yüzlərlə əlyazmaları vəərəqləmiş, cümləri, təzkirələri təkrar-təkrar oxumuşlar. Məsələn, şərqşünas Q.Ouslinin 1846-cı ildə dərc etdirdiyi fars şairləri haqqında bioqrafik qeydlərindən məlum olur ki, o, Şah Qasım Ənvarın, Xaqaninin, Nizaminin və Əssar Təbrizinin yaradıcılıq yoluna dair bir çox məlumatları Dövlətşah Səmərqəndinin “Təzkirə”sindən götürmüşdür (Ağayev Ə. , 1964).

Qərb şərqşünaslarının çoxcəhətli fəaliyyətinə bu günümüzdən baxanda (söhbət XVIII-XX əsrlərdən gedir), bəzilərinin başqa peşələrlə də (məs. diplomatik) məşğul olduqlarını nəzərə aldıqda təəccüblənməmək olmur. Şərqi ən müxtəlif bucaqlarına səpələnmiş, toz basmış yüzlərlə əlyazmaları min bir əziyyətlə toplayıb oxumaq, müxtəlif variantları tutuşdurmaq və ən vacibi, bunlara düzgün elmi qiymət vermək – hətta şərqilər üçün asan vəzifə deyildir. Jül Mol 1876-cı ildə çap etdirdiyi “Şahnamə” əsərində Nizami irsindən bəhs edərkən, sələflərinin və müasirlərinin bir çoxundan fərqli olaraq, onu “tarixi romanı ilk dəfə dəbə mindirən” sənətkar adlandırmışdır. Azərbaycan şairləri Nizaminin, Ənvarın və Xaqaninin yaradıcılığını tədqiq edən fransız şərqşünası və tərcüməçisi Barbye de Meynar 1878-ci ildə çap etdirdiyi “İran poeziyası” kitabında bir sıra bioqrafik xətəalara baxmayaraq, geniş bədii-estetik yaradıcılıq imkanlarına görə, Xaqani Şirvanini antik şair Pindar və fransız romantiki V.Hüqo ilə müqayisə etmişdir.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi neçə əsrlərdir ki, dünya şairlərinin, tədqiqatçıların və tərcüməçilərinin diqqətinə hakim kəsilmişdir. Şərq İntibahının bu qüdrətli sənətkarı hələ sağlığında ikən bu bölgədəki tanınmış söz xiridarlarının gözündə kamillik mücəssəməsi kimi qəbul edilmişdir. Artıq XVI-XVIII əsrlərdə Qərbi Avropa səyyahları Nizaminin sorağını öz vətəninə çatdırmaqda idilər. Məşhur alman səyyahı, orientalisti, tarixçisi və riyaziyyatçısı Adam Olearinin bu yerlər haqqında ilk dəfə avropalılara “Moskoviya, Persiyaya səyahətin təsviri”ndə (1696-cı il) məlumat verməsi kontekstində Nizaminin də adı (buradakı məlum anlaşılmazlığa baxmayaraq) anılır. Akademik Y.E.Bertelsin qənaətinə görə, “Nizaminin adı ilk dəfə Avropada fransız şərqşünası de Erblonun “Şərq kitabxanası” əsərində çəkilmişdir. 1775-ci ildə Jan-Jak Russo Nizami haqqında bəzi qeydlər etmişdir” (Sərkəroğlu, 1991). Tanınmış ilk orientalistlərdən (XVII əsr) olan bu fransız alim, hər şeydən öncə, Nizami Gəncəvidəki “insan və cəmiyyət”, “hökmdar və xalq” probleminin bədii həlli ilə maraqlanmışdır.

Nizami fenomenini dünyanın tanınmış şərqşünaslarını daima maraqlandırmış və onlar şairin dühasının sirrini açmaq istəmişlər. Avropa və Şərq fəlsəfəsinə dərinləndən bələd olan humanist sənətkarın qələmə aldığı ümumbəşəri mövzular bütün zaman və məkanlarda öz aktuallığını saxlamışdır. Y.E.Bertels yazırdı: “Mən şəxsən dünya ədəbiyyatında buna oxşar bir paralel tapmaqda çətinlik çəkirəm. Nizami üçün miqyas yoxdur, onu ancaq öz ölçüsü ilə ölçmək olar” (Sərkəroğlu).

Nizami dühasının işığından dünyanın yüzlərlə tanınmış sənətkarının bəhrələnməsi barədə çox fikirlər söylənilmiş, araşdırmalar aparılmışdır. Hətta bəzi müəlliflər Dantenin, Petrarkanın, Şekspirin Nizaminin əsərlərindən iqtibas etməsini, onun fikirlərini öyrənmələrini, hətta onun yaradıcılığı haqqında belə təsəvvürləri olduğunu qeyd edirlər. Əlbəttə, bu cür fikirlər tutarlı dəlillərə əsaslanmalı və hər şeydən əvvəl sübut olunmalıdır ki, Avropa Renessansı dövründə Nizami Gəncəvi italyan və ingilis dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Mütəxəssislər bir çox Avropa və Şərq müəlliflərinin əsərlərinin mövzu və süjetinin Nizami əsərləri ilə səsleşməsinin köklərini araşdırarkən, bunları bir neçə səbəblə izah edirlər. Birincisi, müx-

təlif xalqların oxşar mədəni-tarixi mərhələni keçməsi. Məsələn, Şərqdə və Qərbdə İntibah mədəniyyətinin tipoloji oxşarlıqları. İkincisi, dahi sənətkarın həm doğma, həm qeyri-millî ədəbi mühitə, yaxud ayrı-ayrı qələm sahiblərinə təsiri. Üçüncüsü, müqayisə olunan əsərlərin (həm də müəlliflərin) bir-birindən xəbərsiz eyni mənbədən bəhrələnməsi ehtimalı. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, sonuncuya dair məşhur nizamişünas, akademik Y.E.Bertelsin maraqlı müşahidələri vardır. Şərqsünas-alim özünün “Nizami mövzusunun orta əsrlər ingilis poeziyasında əks-sədaları” adlı yazısında Aslanürəkli Riçardın xaç yürüşü haqqında orta əsrlər ingilis balladası ilə Nizaminin “İskəndərnamə”sində İskəndərin hərbi hiyləgərlik tarixçəsi arasındakı oxşarlığın səbəbini izah etməyə çalışır.

Qeyd olunan əsərlərdə hər iki sərkərdə-hökmdar düşməni qorxutmaq məqsədi ilə kanniballizmə əl atır. Tədqiqatçı ingilis balladasının qəhrəmanı Riçardın 1191-ci ilin yazından 1192-ci ilin 9 oktyabrına qədər Şərqdə – Fələstində olduğunu və demək, ondan bir müddət öncə Nizaminin “Şərəfnamə”sini müqayisə edərək ingilis menestrellərin (gəzərgi şair-müğənni) Nizami poeması ilə tanışlığına bir qədər ehtiyatla yanaşır. Sonuncuların isə Nizamiyə təsiri ehtimalını tamamilə rədd edir. Bertelsin qənaətinə görə, hər iki tərəfin müraciət edə biləcəyi, yaxud bəhrələnmə biləcəyi hansısa ümumi şifahi mənbənin mövcudluğunu inkar etmək olmaz.

Yeri gəlmişkən, qeyd olunmalıdır ki, İntibah mədəniyyətinin bir çox sənətkarları öz əsərlərində bu və ya digər dərəcədə dünya xalqlarının tarixi keçmişinə müraciət etmişlər. Həmin əsərlər sırf tarixi janra aid edilməsələr də, onlarda keçmişin reminissensiyasını müəyyən mənada sezmək olur. Bu baxımdan Nizaminin və Şekspirin əsərlərində tarixi keçmişlə bağlı kifayət qədər paralellər aparmaq olar. Əlbəttə, bu faktlar sənətkar təxəyyülündən keçərək fərqli ideyalar daşımışdır. Başqa sözlə desək, bu sənətkarlar, hər şeydən öncə, öz dövrünün, xalqının övladı idilər. Tədqiqatçıların haqlı rəyinə görə, Şekspir hansı ölkədən, yaxud hansı xalqın tarixindən yazırsa-yazsın, “onun əsərlərində sahillərini ləpələrdə döyən Britaniyanı görmək olar”. Eyni fikri dahi Şekspirdən təxminən 4 əsr öncə yaşamış Nizami haqqında da demək olar. İ.Y.Kraçkovski “Romeo və Cülyetta”, “Leyli və Məcnun” əsərlərinin yaranma tarixlərinə işarə edərək yazırdı ki, “birincilərin “qəmli povestini” şərqililər yalnız XIX əsrdə eşidiblər, Leyli və Məcnun haqqında isə ərəb rəvayəti “uzun əsrlər öncə yaradılmışdır” (Baher, p. 183). Əlbəttə, bu fikirlə mübahisə etmək olar: şərqilərin Şekspirin yaratdığı əsərlə tanış olduğu vaxt dramaturqun istinad etdiyi rəvayətin vaxtı ilə eyni deyil.

Göründüyü kimi, Nizami dühasına maraqlı əsrlərdir ki, azalmayıb. Məşhur ingilis şərqsünası C. Atkinson 1830-cu ildə “Leyli və Məcnun” poemasını tərcümə edib dərc etdirdikdən sonra çox qısa vaxt ərzində əsər üç dəfə təkrar çap olunmuşdur. “Romeo və Cülyetta”nın qəhrəmanlarının vətəninə (Verona və İtaliya) aid bu fakt bizə çox şeyi deyir. Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov qeyd edirdi ki, “Leyli və Məcnun” öz tərəvətini və gözəlliyini heç vaxt itirməyəcək, oradakı hisslər, uca və yüksək fikirlər həmişə yaşayacaq və insanları həyəcanlara salacaqdır.

Nizami yaradıcılığına ayrı-ayrı yazıçıların, tədqiqatçıların əsərlərində əksini tapmış maraqlı bir mənalı deyildir. Tədqiqatçıların bəziləri (P.Xorn, K.Uilson, O.Ete, İ.Pits) Nizamini mistik məhəbbəti tərənnüm edən qatı sufist adlandırsalar da, zaman keçdikcə onların çoxları akademik Y.E.Bertelsin bu dahi humanist-şair haqqında söylədiyi mövqeyi qəbul etməyə başlamışdır: “Nizamini ictimai həyata laqeyd olan, onu tək-cə incəsənət xatirinə qarşısına mistik vəzifə qoyan şair kimi dəyərləndirmək, onun ideyalarını, onun yaradıcılığının əhəmiyyətli bir tərəfini başa düşməmək deməkdir” (Sərkəroğlu, s. 87).

Qeyd edək ki, Nizami əsərlərinin süjetlərindən Avropa yazıçılarının əsərlərində müşahidə edilən iqtibas halları, müəyyən motivlərin işlənməsi barədə dəfələrlə qeyd olunsa da, bu süjetlərin, motivlərin Avropa ədəbi mühitinə necə düşməsi barədə çox az danışılır. Ümumiyyətlə, alınma süjetlər ilə bağlı rus ədəbiyyatşünası S.Mokulskinin, azərbaycanlı alimlər Ə.Ağayev, A.Ağayev və başqalarının nəzəri müşahidələri problemin işıqlandırılması baxımından maraqlı doğurur. Lakin müvafiq təcrübə göstərir ki, bu barədə tələsik hökmlər vermək heç də həqiqətə xidmət etmir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, məşhur fransız şərqsünası Peti de la Kruanın 1712-ci ildə Parisdə nəşr etdirdiyi “İran nağılları” kitabına Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeməsindən dördüncü

novellanın süjeti də daxil edilmişdir. Bu süjetin əsasında ilk dəfə məşhur fransız yazıçısı ALEN-RENE LESAJ “Çin şahzadəsi” tamaşasını hazırlayıb və 1729-cu ildə səhnələşdirib. Sonradan bu süjet əsasında İtalyan dramaturqu Karlo Qotsi məşhur “Turandot” komediyasını yazmış və sonra da bu əsərdən alman romantik şairi Fridrix Şiller iqtibas edərək, “Turandot. Çin şahzadəsi” dramını yaratmışdır. Lakin Şiller Lesajdan və Karlo Qotsidən fərqli olaraq, bu süjeti ciddi planda işləmişdir. Alman şairi Lesajın və Karlo Qotsinin süjetə daxil etdikləri qeyri-ciddi, komik effekt oyatmağa xidmət edən yüngül motivləri süjetdən mümkün qədər təmizləmiş, beləliklə də, süjetin Nizamidəki variantına daha çox sadıq qalmışdır.

Ümumiyyətlə, ölkədən ölkəyə gəzən bu nağılvari fars süjeti tamaşa üçün cəlbedici olduğundan, daha çox teatr repertuarlarında yer almış və məşhurlaşmışdır (məsələn, Cakomo Puççininin son operası “Turandot” olmuşdur). Vaxtanqov adına Dram Teatrının səhnələrində on illərlə oynanılmışdır.

Nizami əsərlərinin süjeti ilə ayrı-ayrı müəlliflərin əsərlərinin üst-üstə düşməsinin səbəblərini açmağa cəhd edən şərqşünaslar qeyd edirlər ki, Nizami özünün hər bir əsəri üçün materialı çox diqqətlə seçmiş. Bunu biz istər “Leyli və Məcnun”, istər “Yeddi gözəl”, istərsə də “İskəndərnamə”də daha qabarıq şəkildə müşahidə edirik. Bu da əsərin dərin ideya-məzmun xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunmasına zəmin yaradırdı. Yəqin ki, elə bu səbəbdən həm şairin tədqiqatçıları, həm xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ayrı-ayrı nümunələri toplayan tərtibçi-orientalistlər mütəfəkkir şairin əsərlərinə mötəbər mənəbə kimi baxırdılar.

Görkəmli nizamişünas, akademik Y.E.Bertels yuxarıda qeyd edilən ingilis balladası ilə “İskəndərnamə”dəki süjetlərin eyni mənəbdən olmasına işarə edərək yazır ki, “bu uyğunluq, mənə belə gəlir ki, heç də təsadüfi deyildir. Bu, ondan xəbər verir ki, bizə məlum olmayan orijinal XII əsrin sonunda əfsanə şəkildə bütün müsəlman dünyasında səyyar xarakter daşmışdı... Qərb xalqlarının ədəbiyyatını öyrənən ədəbiyyatşünas yalnız indi onun poemasını orta əsrlər Qərbinin analoji əsərlərlə müqayisə edə bilər. Əvvəlcədən demək olar ki, indiki halda və digər başqa hallarda da Nizaminin dünya görüşünün genişliyinə, valehedici paklığına görə Qərbin bir çox görkəmli mütəfəkkirlərindən yüksəkdə durduğu aydın olur” (Sərkəroğlu, s. 131). Eyni zamanda belə hallarda alman şərqşünası T.Benfeyin “səyyar süjetlər” nəzəriyyəsinə istinad etməsini inkar etmək olmaz.

Məlum olduğu kimi, Avropada Makedoniyalı İskəndər haqqında az qala, onun özünün sağlığında çoxsaylı əfsanələr, süjetlər yaranmışdı. Yuxarıda qeyd olunan ingilis balladasının 1191-ci ilin yazından 9 oktyabr 1192-ci il tarixinə kimi Şərqdə məlum olmasını nəzərə alsaq, Riçardın şəxsi menestrellərindən Nizami əsərinə, yaxud müsəlman dünyasında məşhur olan naməlum mənəbəyə müraciəti inandırıcıdır. Bu yerdə Y.E.Bertelsin aşağıdakı ehtimalına nəzər yetirmək daha əhəmiyyətlidir: “Hətta düşünmək olar ki, güman olunan mənəbdə Aleksandr yalandan deyil, doğrudan da kannibal imiş” (Sərkəroğlu).

Unutmaq olmaz ki, orta əsrlər ingilis bardlarından (el aşıqlarından), yaxud Riçardın menestrellərindən fərqli olaraq, humanist şair ədalət və müdriklik mücəssəməsi kimi təsvir etdiyi İskəndəri vəhşi, adamyeyən səviyyəsinə endirə bilməzdi. Başqa sözlə desək, istər ingilis, istər fransız, istər alman və digər avropalı yazarlar Nizami irsindən özünəməxsus şəkildə istifadə etmişlər. Məsələn, “Yeddi gözəl” poeməsindəki məlum novellanın süjetini fransız dramaturqu Lesaj Parisin yarmarka teatri üçün komik opera şəkildə səhnələşdirərək, ona xeyli əlavələr etmişdir, çünki süjet üzərində çalışarkən o, ilk növbədə, müasiri olan fransız publikasının zövqünü düşünmüşdü.

İtalyan yazıçısı Karlo Qotsi Lesajın yaratdığı səhnə əsərinə bəzi dəyişikliklər etmiş və ona nisbətən ciddi ovqat verməyə çalışmışdır. Bundan əlavə, italyalı müəllif Lesajdan fərqli olaraq, əsəri “Çin şahzadə xanımı” deyil, “Turandot” adlandırmışdır. Qotsi və Şillerin eyniadlı əsərlərinin baş qəhrəmanı şahzadə Turandotdur.

Nizami irsinə yaradıcı münasibət avropalılarla müqayisədə Şərq aləmində özünü bir qədər ehtiyatlı şəkildə təzahür etdirmişdir. Başqa sözlə desək, hər bir sənətkar əsərin kompozisiyasını saxlamaqla, əsas dəyişiklikləri poetik təsvir, ifadə tərzində, personajların qarşılıqlı münasibətləri fonunda

reallaşdırmağa çalışmış, Nizamini öz müəllimi hesab etmişdir. Bunu Ə.X.Dəhləvi, Ə.Cami, Ə.Nəvai kimi adıçəkilən dahi sənətkarların yaradıcılığında aydın görürük.

Məlum olduğu kimi, Nizaminin dahi xələflərinin yaradıcılığında Nizami “Xəmsə”sinin ənənələri xüsusi mövzu olaraq işıqlandırılmışdır.

Müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, yaradıcılıq dühası zaman, məkan hüdudları bilməyən Nizami irsinə oxşar ədəbi mühitdə yetişən avropalı sənətkarların adlarını çəkmək olar. Məsələn, bir çox tədqiqatçıların haqlı qənaətinə görə, erkən Renessansın məşhur italyan yazıçısı C.Bokkaçço özünün “Ameto” komediyasını Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemasının təsiri altında yazmışdır. Lakin bu alimlərin Avropa və Şərq Renessansını təmsil edən iki qüdrətli sənətkarı birləşdirən başlıca cəhətləri, təəssüf ki, diqqətdən kənar qalmışdır. Hər iki humanist sənətkarda həyat eşqinin tərənnümü, riyakarlığa, paxıllığa, zalımlığa qarşı barışmazlıq, dosta, sevgiyə sonsuz sədaqət başlıca yer tutur.

Digər bir cəhət bu sənətkarların əsərlərinin bədii həlli üslubuna aiddir. Məsələn, zahirən konkret süjet xətti olmamasına baxmayaraq, təsvir edilən ayrı-ayrı müstəqil nağılvari süjetli hadisələr vahid ideya ahənginə tabe edilir: “Sirlər xəzinəsi” – “Dekameron”; “Yeddi gözəl”. Bu əsərlərdəki mövzu müxtəlifliyi, əslində, cəmiyyətdəki sosial-mənəvi qüsurların tənqidi, yüksək əxlaqi dəyərlərin təbliği ideyası ətrafında bütövlük təşkil edir.

Nizami Gəncəvinin əsərlərinin tərcümələri və tədqiqinə görə, ilk növbədə, Avropa alimləri, tərcüməçi-şərqşünasları C.Atkinson, Erblo de Molenvil, Y.Hammer, U.Cons, P.Ryo, S.Pidzi, H.Ete, E.Braun, P.Horn və onlarca başqalarının adları çəkilməlidir. Məhz onların sayəsində Avropa ilə orta əsrlər Şərqini bağlayan mədəni-mənəvi bağlar üzə çıxarılır. Nizami özü elm və incəsənətin üzvi sintezini əlçatmaz zirvələrə qaldıran nadir sənətkarlardandır. R.Əliyevin haqlı qənaətinə görə, şairin zəngin irsinin şərqşünaslıq, fəlsəfə, tarixşünaslıq, habelə ayrı-ayrı elm sahələri baxımdan xüsusi tədqiqinə ehtiyac vardır.

Qeyd edək ki, Nizami ənənələrindən bəhrələnən avropalı sənətkarların maraq müxtəlifliyi də Azərbaycanın mütəfəkkir şairinin yaradıcılığının çoxşaxəliliyi ilə bağlıdır. Bu faktları nəzərə alsaq, məşhur fransız maarifçi yazıçısı Alen-Rene Lesajdan sonra görkəmli şair, nasir, publisist, tarixçi, maarifçi-filosof Volterin Nizami irsinə marağı heç də təsadüfi hesab edilməməlidir. Fransua-Mari Arue (Volter) o zamankı Fransa ədəbiyyatında “fəlsəfi nəsr” silsiləsindən olan “Kandid, yaxud Optimizm”, “Zadiq, yaxud Tale” və sair kimi povestlərində dünya xalqlarının mədəniyyət tarixindən bəhrələnərək, bəşəri mövzulara toxunmuşdur. Maarifçi yazıçı-filosof Nizaminin Xeyir və Şər arasında yaratdığı dramatik münasibətlərin səbəbinin alın yazısı, yaxud ictimai realıq olmasını aydınlaşdırmaq marağında olmuşdur. Fransız müəllifinin “Zadiq, yaxud Tale” povestində və “Paxıl” novellasında məhz bu məsələ təkrarən qoyulmuşdur.

Nəticə / Conclusion

Əlbəttə, Avropa İntibah və maarifçi ədəbiyyatları ilə Nizami Gəncəvinin çoxcəhətli bədii irsi arasındakı əlaqələr haqqında daha geniş danışmaq olar, çünki buna aid kifayət qədər dəlil və materiallar mövcuddur. Və bunların bir çoxu müxtəlif zamanlarda müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən işıqlandırılmışdır. Məlum tədqiqatları təkrarlamamaqdan ötrü biz nisbətən az toxunulmuş məsələlərə diqqət yönəltməyə çalışdıq.

Tanınmış ədəbiyyatşünas L.Klimoviç qeyd edirdi ki, “Nizaminin təkə öz xalqının ədəbiyyatına və ictimai fikrinə deyil, habelə bütün bəşəriyyətin bədii ədəbiyyatına və ictimai fikrinə töhfəsi böyükdür”. Hələ orta əsrlərdə Nizaminin yaradıcılığı həm Azərbaycanda, həm də onun sərhədlərdən xeyli uzaqlarda ədəbiyyatın inkişafına mütərəqqi təsir göstərmişdir. Bütün dövrlərin görkəmli mütəfəkkirləri onun yaradıcılıq dühasını yüksək qiymətləndirmişlər. Biz bu zəngin xəzinədən yalnız bir sıra məlum faktların yaranma səbəbləri və onların yaradıcı təzahürünün nəticələri barədə ümumi təsəvvür yaratmaq istədik.

Ədəbiyyat / References

- Ağayev, A. (1992). *Nizami alman dilində*. Bakı: Gənclik.
Ağayev, Ə. (1964). *Nizami və dünya ədəbiyyatı*. Bakı: Gənclik.
Baher, V. (1872). *Leben und Werken fon Nizami*.
Sərkəroğlu, Ə. (1991). *Nizami fransız mənbələrində*. Bakı: Elm.

Наследие Низами в контексте европейской литературно-научной мысли**Людмила Самедова**

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: lyudmila.samedova75@mail.ru

Резюме. В статье приводятся сведения о европейских ориенталистах, знающих фарсидский язык и знакомых с средневековой восточной литературой. Отмечается, что в созданных на Востоке и в Европе в XII веке и в последующих периодах произведениях тема вечной любви, обычно заканчивающейся трагически, вне зависимости от времени и места, одинаково воплощена в большой литературе. По заключению автора статьи, взгляды на отдельные произведения Низами в европейском востоковедении были различны. Например, если французских и итальянских ориенталистов более интересовали поэмы Низами «Семь красавиц» и «Искендернаме», внимание же немецких ориенталистов более привлекали в основном «Хосров и Ширин» и «Сокровищница тайн». В целом великие мыслители всех эпох высоко ценили творчество Низами и использовали его мотивы. Академик Е.Э.Бертельс отмечает, что впервые в Европе о Низами упоминает французский ориенталист де'Эрбло в своём труде «Восточная библиотека».

Великий азербайджанский поэт Низами Гянджеви уже несколько столетий приковывает к себе внимание мировых поэтов, исследователей и переводчиков. Этот величайший поэт и мыслитель Восточного Ренессанса еще при жизни считался воплощением совершенства в глазах известных мастеров слова региона.

Ключевые слова: наследие Низами Гянджеви, европейское востоковедение, исследования, переводы, низамиведение